

Dobóné Berencsi Margit

A nyelvi stílus kísérői Szabó Lőrinc „Nem!” című versében

A versek olvasásakor nem csupán a szövegek tartalma, hanem írásképe is hat a befogadóra. Mivel a némaolvasás során az írott forma nem, vagy csak korlátozott mértékben képes visszaadni, illetve elképzelteni az élőbeszéd akusztikumát (hangsúly, hanglejtés, hangszín stb.), ezért az alkotók felhasználják a nyelv vizuális megjelenítésében rejlő lehetőségeket, optikai eszközöket, az úgynevezett „látható nyelv”-et is (Zolnai 1957: 53).

Ez a törekvés nagy múltra tekint vissza, s az ókortól napjainkig tart. Modern korunkban pedig különösképpen előtérbe került. Naponta megtapasztalhatjuk az írás kultuszát. Hiszen az írásképe egyre nagyobb szerepet kap nemcsak a művészetben, hanem az élet különböző területein is (újságírás, reklámok, internet stb.). Ezekhez a szemhez szóló jelekhez meghatározott funkciók tapadnak: figyelemfelhívók, expresszív hatásúak, erősítik a közlés hangulatát, asszociációkat keltenek. Mindez fokozottan igaz az irodalomban, különösképpen a költészetben való alkalmazásukra. Nem közömbös kísérői tehát az író mondanivalójának. Stiláris hatásukkal elősegítik a mű mélyebb átélését, esztétikumának élvezetét.

A fenti megállapítások alátámasztására, Szabó Lőrinc *lírai rekviemének*, *A huszonhatodik évnek* 11. darabját választottam. Ennek két oka van. Egyrészt a költő az egyik igen fontos extralingvális eszköznek, a központosításnak a nagymestere, sőt művésze, másrészt a versből hiányoznak a megszokott stiláris díszítő elemek. A szöveg puritán, szinte kopár. Jól érzékelhető, hogy egyhangú, szürke lenne a vizuális kiegészítők nélkül. Érthető: a mondanivaló, a gyász nem tűri a cifrázkodást, a versbelit különösen nem. Mégis tele van a mű drámai feszültséggel, az emberi fájdalom esztétikumával. Az érzelmi-indulati elemek kirobbanó erejét a művészi fegyelem kényszeríti korlátok közé. Ennek a versbeli egyensúlynak a megteremtésében, valamint Szabó Lőrinc lelki küzdelmeinek, vívódásának bemutatásában a költő igen jelentős szerepet szánt a vizuális jeleknek, a kiegészítő stíluseszközöknek. A díszítetlen versben hatásuk fokozottabban érvényesül. Közülük szembetűnő négy elem, elsősorban az interpunkció dominanciája. Gyakorisági sorrendjüket tekintve az **interpunkciót**, a **kurzív szedést**, a **sorelhelyezést (vizuális ritmus)** és néhány közszó **nagy kezdőbetűs** írását említhetjük. Ezek a versben összefonódva, egymást kiegészítve és erősítve, azonos stílushatás eszközeiként szerepelnek.

Szabó Lőrinc: „Nem!”

Hogy: *Nem!* – mindig ebbe ütközni! – *Nem!*
és *Nem!* – és forrva, fagyva, égve várni!
Mért: *Nem?* – a jajra csak egy túlvilági
Mert: Nem! – választát kapni szüntelen!
Nem! Nem! – Nincs Talán, nincs többé Igen.
Nem! – Nincs alku, s ez a Nincs óriási.
Nem! – lázadhatnak kín s düh harsonái:
Nem! – győz a Föld s a süketnéma Menny.
Nem! – Baromibb ör, érthetetlenebb, –
Nem! – nincs királyibb, sérthetetlenebb!
Nem vagy! – Csak ez van, a hiány, a seb!
Nem! – Nem?! Nem? Nem. Tudom. De nem hiszem.
Nem vagy! – Nem vagy?! Nem hiszem el sosem:
fájsz, kedves, fájsz, fájsz, rettenetesen!

A huszonhatodik év Korzáti Erzsébetnek, a halott kedvesnek, egy tragikusan végződő fájdalmas szerelemnek állít „ércnél maradandóbb” emléket. Tárgya azonban nem csupán a sírontúli szerelem. A költő ugyanis „...a kapcsolat érzelmi történetének szálait boncolgatva, megrendülésének mélypontján is finom pszichológiai elemzéssel az élet törvényeit, a lélek újra meg újra meghökkentő működését tárja fel” (Rába 1972: 155).

A kötetnek ez a darabja „...egy hullámszó, jajgató, tépelődő monológ...” (Lászlóffy 1973:111.). Benne az értelem és az érzelem küzd. A költő mint egy modern Orfeusz „...leszáll az emlékek alvilágába, hogy a szavak zenei erejével visszahívja kedvesét a halálból, ...lírai zenével újraalkossa Eurüdikét” (Márai 1968). Bár jól tudja, hogy a természet törvényei megmásíthatatlanok, mégis megostromolja a lehetetlent, mert szívével nem képes tudomásul venni az elhordozhatatlan veszteséget. Tehetetlen vergődésében „...félredobja az ész érveit, s csak fájdalmát fogadja el a lélek belső valóságaként: „fájsz kedves, fájsz, fájsz, rettenetesen!” (Seres-Szapannos 1974: 209).

A vers a tagadásra épül. Erre utal a cím és a szöveg felépítése. A 93 szövegszóból álló egység 22 *nem*, 5 *nincs* szót tartalmaz, ez 29%-os előfordulást jelent. A lelki vívódás alaphangulatát ezeknek a szavaknak a meghökkentően gazdag jelentésváltozatai és árnyalatai adják, megerősítve a nyelvi stílus kísérő

elemeivel, különösképpen az interpunkció szokatlanul merész, egyéni alkalmazásával.

Szabó Lőrinc ebben a műben *A magyar helyesírás szabályai* (11. kiadás) által számon tartott **írásjelek** közül hetet használ, illetve két alkalommal a kérdő- és a felkiáltójelet kombinálja (?!). Az írásjelek gyakorisági megoszlása a következő: 21 *felkiáltójel*, 15 *gondolatjel*, 13 *vessző*, 6 *pont*, 5 *kettőspont*, 3 *kérdőjel*, 1 *idézőjel*. A szöveg rövid terjedelmét tekintve a fenti számok már önmagukban is az interpunkció versbeli fontosságáról tanúskodnak.

Feltűnő, hogy a címet alkotó egytagú szóhoz két írásjelet rendel a költő, egy idéző- és egy felkiáltójelet: „Nem!” Az idézőjel a vendégsszövegre utal, minthogy a cím a vers szerint a megmásíthatatlan túlvilági válasz. A rideg tagadást némiképpen oldja a **felkiáltójel**. Jelezvén, hogy nem részvétlen emberi kijelentéssel állunk szemben, hanem örökérvényű törvénnyel.

Ezeknek a makacs, egyértelmű tagadásoknak a többsége nem véletlenül került feltűnő helyre, a sorok elejére, csak az utolsó, feloldó tizennegyedik sorból maradnak el. Ismétlődésük monoton, kemény, dobpergésszerű. A *Nem!* mondatszók tartalmilag és formailag azonosak, mivel azonban a verssorok folytatásában lévő más-más panaszra-érvre adott válaszok, így a tagadások jelentése is árnyaltabbá válik. Felelnek a keserűen perlekedő, zaklatott ember háborgására; a veszteség okozta testi-lelki fájdalom felpanaszolására; a bizonytalan, halvány reménykedésre; a kínjában lázongó ember dühére. Ám a halott kedves testét őrző *Föld* és lelkét befogadó *Menny* következetes, a válasz mindig: *Nem!* Önálló egy szavas mondat, felkiáltójellel lezárva. Ez a jel itt nem erős érzelmet, indulatot közvetít, sokkal inkább a megingathatlanságot, a változatlanságot sugallja.

Természetesen más szerepet is szánt a költő a felkiáltójeleknek. Közülük hat (az első sor vége kivétel) a verssorok végén tagolt, egyszerű mondatokat záró írásjel. Ezek a fájdalmas jajongás, s gyötrelmek közvetítői, felerősítői. Itt a kétségbeesett ember „sikongó felkiáltójeleivé”, háborgásainak tolmácsolóivá váltak: *...mindig ebbe ütközni! ... – és forrva, fagyva, égve várni! ... – Csak ez van, a hiány, a seb!*

A szöveg súlyos tartalmát, a monológ mögötti képzelt dialógust, a lelki vergődést az íráskép tökéletesen érzékelteti. A vers első tíz sora szinte kétfelé szakad. Az alsó négy sor mint talpazat, a gondolatjelek, valamint a sorhossz biztosítják a vers kényes egyensúlyát. A szerzői íráskép jelentéskiemelő szerepét erősíti a sor eleji *Nem!*-ek **kurzív szedése**. Ezzel is figyelmeztetve az olvasót a *túlvilági válaszokra*. Mivel a kezdő sor utolsó szava, illetve annak ismétlődése enjambement-ben szerepel: *Nem!* és *Nem!*, a kurzív szedés egyértelművé teszi versbeli pozícióikat: vagyis azt, hogy ezek is a képzelt válaszok közé tartoznak. A verssorok tartalmasabb, hosszabb részétől való elkülönülést jelzik még a *Nem!* mondatszók lezáró írásjelek. Ugyanis a *túlvilági válaszok* végén mindig felkiáltójelek találhatók. A harmadik sor kivételt képező kérdőjeles *Nem?*-je is

idetartozik: mert ez a költő által idézett tagadás, illetve tagadásra való, a hihetetlenséget kifejező fájdalmas rácsodálkozás.

A vers kétszólamúságának fontos tipográfiai eszköze a **gondolatjel**. Számszerűsége is figyelemre méltó. A záró sort kivéve minden sorban megtalálható, az elsőben és a kilencedikben kétszer is. Elhelyezése szembetűnő: Tizenháromszor a sor elején, az első, illetve a második szó, vagyis a tagadó válaszok után. Így vizuálisan is hozzá járul a szöveg áttekintéséhez. Bár a vers Szabó Lőrinc intellektuális lírájának egyik remek darabja, észre kell vennünk, hogy itt a gondolatjelnek nem csupán a formális elkülönítés a funkciója. Túlmutat a denotatív jelentésen. Széttagoló jellegével jól érzékelteti a síkváltást, fokozza az ellentét okozta feszültséget. Hiszen a tagadások után késlelteti a költő fájdalmas panaszainak kimondását, s ezzel az idegesítő gondolatok, a lelki vergődés fontos érzékeltetőjévé válik.

A verssorok kettőtördelése önmagában is figyelemfelkeltő. **Vizuális ritmust** eredményez a sok rövid, azonos, egy szóból álló mondat és a hosszabb, terjedelmesebb mondatok párhuzamba állítása. Mind ez a szemnek is szól, jól kiegészítve az akusztikai ritmust (Szikszainé 2007: 539). A szövegértelmet a két versszólam adja: a rövid tagadások és a verssorok terjedelmesebb, fájó tartalmakat hordozó része. Bár a fő motívum a *Nem!*, az egész vers üzenetét, a természeti törvényt sűríti magában, a vers két ellentétes oldala mégis egységet alkot, összetartozik, kiegészíti egymást. Ezt a tipografikus megoldás is jól mutatja. Szabályos váltakozásuk az íráskép hullámlásának, a vizuális ritmust eredményezi.

A harmadik leggyakrabban – tizenháromszor – előforduló írásjel a **vessző**. Valamennyi a vers egyik hosszabb szólamában található. Többféle funkciót töltenek be. Elsődleges szerepük a szöveg tagolása, mondattani és logikai kapcsolatokat jelölnek. Ám nemcsak értelmi, hanem érzelmi funkciót is képviselnek. Először ellentétes jelentésű állapothatározókat tagolnak, majd rövid tagmondatok kiemelésében segítenek. A továbbiakban a nagy kezdőbetűs *Föld* és *Menny* értelmező jelzőit választják el egymástól a sorvégi gondolatjellel egyetemben, így az értelmezett is hangsúlyossá válik: *(a Föld) – Baromibb ő, érthetlenebb, (a Menny) – nincs királyibb, sérthetlenebb!* Az értelemtükrözés mellett a vers végéhez közeledve felerősödik az írásjel érzelmi kitárulkozásra utaló funkciója. Különösen feltűnő ez az öt szavas utolsó sorban, ahol négyszer ismétlődik meg a vessző a hiányos ragozása, de itt szokatlanul ragozott *fájsz* igék között. E kulcsszavak lassításával és kiemelésével a verssor éles akusztikai hatása még inkább érvényesül: *fájsz, kedves, fájsz, fájsz, rettenetesen!*

A **kettőspont** a költészetben ritkán használt eszköz, de a modern lírában többször előfordul. Bár elvont formulának tartják, ebben a versben igen eleven hatást kelt. Már az első sorban a kötőszóval való kezdés is szokatlan, az utána következő kettőspont pedig megállásra kényszerít, szinte rögzíti, szentesíti a megváltoztathatatlant: *Hogy: Nem!* Majd az egyetemes tagadás indoklását emeli

intellektuális szintre: *Miért: Nem! Mert: Nem!* A második versszólamban Szabó Lőrinc két kulcsfontosságú helyen alkalmazza a kettőspontot. A vers közepén, a hetedik sorban mintegy összegzi vele a költő keserű, kétségbeesett állapotát, már-már belátva, nincs mód kitörni belőle: *lázadhatnak düh s kín harsonái*: Végül az ész érveit feladva, a fájdalom valóságában elmerülve vallja: *Nem vagy?! Nem hiszem el sosem: fájsz, kedves, fájsz, fájsz, rettenetesen!*

A mondatzáró **pontot** hatszor találjuk a szövegben, kizárólag a költői szólamban, a tagadó válaszokban sosem. Nem csupán a száraz tényközlések, megállapítások eszköze, hiszen a szöveg tele van panasszal, gyásszal, tehát a pontok igen nagy fájdalmakat, háborgó érzelmeket zárnak le. Így ezekből a mondatokból nem tud kitörni a felhalmozódott lelki izgalom, benn szorul, a pont útját állja a robbanni készülő feszültségnek. Ily módon hozzájárul a vers zaklatott alaphangulatához.

Szabó Lőrinc reménytelen belső harcára utal a két **kérdőjeles** és **kérdőfelkiáltójeles** kombinációval ellátott rövid mondata: *Nem? Nem vagy?!* Ezek hűen tükrözik a merev elutasítások miatti rácsodálkozást, sőt megütközést. A költő számára érthetetlen és elfogadhatatlan a kérdéseire kapott állandó tagadó válasz. Mivel ez a vers a lírai rekviem 11. darabja, keletkezésekor még túl friss a gyász, erős a fájdalom. Az enyhülés, a belenyugvás, a kedves elengedése csak később válhat valóra. Jelenlegi lelkiállapotát a tizenkettedik sorban kifejezett kételkedés és írásjelhasználát tükrözi leginkább: *Nem?! Nem? Nem. Tudom. De nem hiszem.* Az utóbbi három mondatot lezáró pontok is erre a megállapításra engednek következtetni.

Mivel helyesírásunkban stilisztikai lehetőségek is rejlenek, gyakran tapasztalhatjuk, hogy ezt a szépírók ki is használják nyelvi egyénítésre, figyelemfelkeltésre, sőt ha szükségesnek látják, felülírják a helyesírási konvenciókat. Szabó Lőrinc műveiben ezt több területen is megtette: szóösszetételek, interpunkció, **köszavak nagybetűs szókezdésével** stb. Az utóbbival ebben a versben öt alkalommal találkozhatunk. Ezek a következők: *Nincs Talán, nincs többé Igen. ...ez a Nincs óriási. ...Föld, ...Menny.* Itt nem adys szimbólumok szerepelnek, hiszen ezek a fogalmak nem szimbólumhordozók. Jelentésük nem mosódik el, nincs bennük rejtélyes elem, nem kötődik hozzájuk jelképes értelem. csupán a jelentés felnagyítása, monumentálissá fokozása a cél. Erre utal az első három – *Talán, Igen, Nincs* – szavakkal kapcsolatos alkalmi szófajváltás. A költő a főnevesítéssel is hangsúlyozza, hogy ezeknek a szavaknak az aktuális szófajssággal a megszokottól eltérő, kiemelt szerepet szánt. Az sem véletlen, hogy valamennyi a vers egyik felében, a költői monológban található. A halott kedves testét fogva tartó baromi őr *Föld*, és lelkét befogadó, sérthetetlen *Menny* hatalma a nagy kezdőbetűs jelöléssel még szembetűnőbbé, vizuálisan is meggyőzőbbé válik.

Összegezve: Szabó Lőrinc a nyelvi stílus írott formájú kísérőit egyéni eszközöknek tekinti. Kevésnek tartja a leírt szó, szöveg önmagában való

hatóerejét, ezért tudatosan fokozni kívánja azt. A fent említett stíluskiegészítők a versben ezt a célt szolgálják. Bár legnagyobb szerepe az interpunkciónak van, a leírt nyelv többi eszközével való egymásra utaltságuk, együttes hatásuk vitathatatlan. Egyéni alkalmazásuk, atmoszférateremtő erejük lehetővé teszi, hogy az íráskép összetevői szinte metaforizálódjanak, hiszen szubjektív asszociációk, értelmezések társulnak hozzájuk. Értelmi funkciójuk ugyan kevésbé rejtett, érzelmi-hangulati vonatkozásuk, esztétikai varázsuk viszont erősen hat az elmélyült befogadóra. Ezek a jelentéstöbbletet hordozó stíluskísérő elemek tehát segítenek abban, hogy az olvasó közelebb kerüljön a vers belső világának átéléséhez, a költői szándék megértéséhez.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai* 2000. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fónagy Iván 1977. Írásjel. In: Király István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* 5: 111–23. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2001–2002. Fontosak-e az írásjelek? In: *Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század kezdetén*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 98–106.
- Lászlóffy Aladár 1973. *Szabó Lőrinc költői helyzetei*. Dácia Könyvkiadó, Kolozsvár, 108–15.
- Márai Sándor 1968. *Napló 1958–1967*. Róma
- Rába György 1972. *Szabó Lőrinc*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Seres-Szapannos 1974. *Verselemzések*. Tankönyvkiadó, Budapest. 205–11.
- Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó, Budapest. 528–566.
- Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus*. Gondolat Kiadó, Budapest. 53–204.